

ПРАВО НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ ЯК СКЛАДНИК ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ, ЯКІ РОЗГЛЯДАЮТЬСЯ В ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

THE RIGHT TO PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE AS A COMPONENT OF ACCESS TO JUSTICE IN CASES CONSIDERED IN CIVIL PROCEEDINGS

Кузьменко А.В., студентка I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Пазій С.А., студент I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню права на професійну правничу допомогу в контексті забезпечення реалізації принципу доступності правосуддя у справах, які розглядаються в межах цивільного процесу. Використовуючи комплексний підхід до аналізу проблематики доступності правосуддя, а також спираючись на опрацьовані наукові публікації та судову практику, авторами запропоновано розглядати доступність правосуддя у таких двох аспектах, як матеріальний (як одне з фундаментальних прав особи (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) і процесуальний (як основоположна засада здійснення цивільного судочинства). З огляду на зміни до Конституції України і зростання ролі адвоката в здійсненні захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та законних інтересів, а також представництва інтересів осіб у цивільному судочинстві, авторами проаналізовано положення основних нормативно-правових актів, що встановлюють вимоги до кваліфікації та регламентують професійну діяльність адвоката. Досліджено категорію «професіоналізму» адвокатської діяльності як складника права на професійну правничу допомогу й обґрунтовано важливість визнання першорядного значення підвищення адвокатом рівня професійної кваліфікації як одного з пріоритетних напрямів прав, свобод та законних інтересів, а також представництва інтересів осіб у цивільному судочинстві, авторами проаналізовано положення основних нормативно-правових актів, що встановлюють вимоги до кваліфікації та регламентують професійну діяльність адвоката. Досліджено категорію «професіоналізму» адвокатської діяльності як складника права на професійну правничу допомогу й обґрунтовано важливість визнання першорядного значення підвищення адвокатом рівня професійної кваліфікації як одного з пріоритетних напрямів прав, свобод та законних інтересів, а також представництва інтересів осіб у цивільному судочинстві. Підкреслюючи необхідність фактичної реалізації права на доступність правосуддя в цивільному судочинстві, зокрема, через усунення фінансових перешкод для отримання професійної правничої допомоги, автори звернули увагу на роль інституту безоплатної правової допомоги, що надається адвокатом. У статті охарактеризовано систему безоплатної вторинної правової допомоги та статус у ній адвоката, а також багаторівневість організації оцінки якості надання безоплатної правової допомоги. За результатами дослідження авторами зроблено висновки щодо високої актуальності окресленої тематики і внесено пропозиції щодо подальшої розробки питання права на професійну правничу допомогу, зокрема, щодо необхідності наукових розвідок у сфері забезпечення підвищення рівня професійної підготовки адвокатів до цивільних справ.

Ключові слова: правова допомога, правнича допомога, адвокати, ЄСПЛ, цивільний процес, судочинство, право на справедливий суд.

The article is devoted to the study of the professional legal assistance right in the context of ensuring the implementation of the principle of access to justice in cases considered in civil proceedings. Applying an integrated approach to the problem analysis of the access to justice, as well as relying on the scientific publications and judicial practice, the authors are offered to examine the access to justice in two aspects: material – as one of the fundamental rights of a person (a citizen of Ukraine, a foreigner or a stateless person), and procedural – as the fundamental basis for the civil proceedings. Due to the amendments to the Constitution of Ukraine and the increase of the importance of a lawyer in the defense of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms and legal interests, as well as representation of the interests of persons in civil proceedings, the authors analyzed the provisions of the main legislative acts that establish qualification requirements and regulate lawyer's activity. The "professionalism" of lawyer's activity is investigated as a component of the professional legal assistance right and the importance of recognizing the primary importance of improving the level of professional qualification by a lawyer as one of the priority fields for further development and improvement of the Bar are justified. Emphasizing the need for the actual implementation of access to justice in civil proceedings, in particular by removing financial obstacles to obtaining professional legal assistance, the authors drew attention to the role of the free legal aid provided by a lawyer. The article described the system of free secondary legal aid and the status of a lawyer in it, as well as the multi-level organization of assessing the quality of providing free legal aid. Based on the results of the study, the authors drew conclusions about the high relevance of the outlined topic and made suggestions for further studies of the subject of the professional legal assistance right, in particular, the need for scientific research in the field of providing improvement of the quality of professional training of lawyers for civil cases.

Key words: legal aid, legal assistance, lawyers, ECHR, civil process, proceedings, right to a fair trial.

Постановка проблеми. Визнання на найвищому законодавчому рівні європейської ідентичності Українського народу і закріплення в преамбулі Конституції України незворотності стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі неабияк актуалізувало питання наближення національного законодавства до європейського і забезпечення дійсного виконання взятих на себе Україною зобов'язань. Серед цінностей, які визнаються урядами європейських держав, особливою значущістю наділений принцип верховенства права, який знайшов відображення і в Конституції України, а згодом був закріплений у цивільному процесуальному законодавстві як одна з основних засад цивільного судочинства.

Необхідність підтримки повсякчасної дискусії в наукових колах щодо теорії та практики реалізації окремих елементів верховенства права, зокрема доступності правосуддя, зумовлюється багатогранністю цієї концепції, складністю її однозначного розуміння.

Наразі в Україні досить поширеною є практика закріплення окремих складників доступності правосуддя, зокрема права на професійну правничу допомогу (як у матеріальному, так і в процесуальному законодавстві). Однак процес становлення України як правової держави продовжується, тож залишається велика кількість чинних правових положень, які потребують подальшого наукового вивчення з метою виявлення недоліків та прогалин у правовому регулюванні, їх удосконалення і забезпечення втілення у них дійсної сутності основоположних принципів права.

Практичне значення розробки цієї проблематики полягає в тому, що ефективна реалізація права на професійну правничу допомогу як обов'язкового елемента доступності правосуддя у цивільних справах сприяє підвищенню довіри громадян до національної судової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження питання професійної правничої допомоги, зокрема безоплатної, у розрізі доступності правосуддя, зокрема у межах цивільного судочинства, ставали

предметом аналізу та вивчення багатьох науковців та юристів-практиків, як-от Н.Ю. Сакара, О.М. Овчаренко, М.В. Шпак, Н.Б. Писаренко, Т.А. Цувіна та ін. Незважаючи на таку увагу до окреслених питань, а також у зв'язку зі змінами національного законодавства та підвищеною увагою суспільства до питання доступності правосуддя і ролі адвокатури в наданні професійної правничої допомоги, деякі проблеми теорії та практики потребують додаткового аналізу та вивчення в межах цієї наукової статті.

Мета статті. Автори статті мають на меті здійснити узагальнення окремих теоретичних та практичних питань права на професійну правничу допомогу як складника доступності правосуддя в цивільних справах, виявити подальші напрями для наукових розробок у межах окресленої проблематики.

Виклад основного матеріалу. Проблема права на професійну правничу допомогу в цивільних справах була і залишається важливою та актуальною як у практичній, так і в теоретичній площині. Зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, вагомим значення набувають положення статті 47 Хартії основних прав Європейського Союзу, у якій проголошується, що кожна людина має право звернутися за допомогою до адвоката, захисника і призначити свого представника, а ті, кому бракує коштів, звільняються від судових витрат тією мірою, наскільки це необхідно для забезпечення ефективного доступу до правосуддя [1]. Так, право на професійну правничу допомогу (незалежно від рівня фінансової забезпеченості особи) є однією з гарантій справедливості судового розгляду й у цивільному провадженні.

Наслідком унесення змін до Конституції України у 2016 році стало закріплення категорії «професійна правнича допомога». Зокрема, зі змісту статей 59 та 131² Основного Закону України випливає, що кожна особа має право на професійну правничу допомогу, для реалізації якого в Україні діє адвокатура [2]. З огляду на це, варто звернутись до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», із яких слідує, що адвокатура, окрім іншого, забезпечує представництво у цивільних справах та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а діяльність адвоката є його професійною діяльністю [3]. Зважаючи на те, що сфера надання правничої допомоги в Україні наразі характеризується своєрідною адвокатською монополією, єдиним суб'єктом, на якого покладається відповідальність з реалізації цього права, є адвокат.

Поряд з окресленою категорією у деяких міжгалузевих та галузевих нормативно-правових актах використовується термін «правова допомога». Розмірковуючи про співвідношення термінів «професійна правнича допомога» та «правова допомога», вважаємо за доречне навести позицію Т.Б. Вільчик, відповідно до якої існування інституту правової допомоги адвоката є спеціальним правовим інститутом, який є особливим і найважливішим складником загального інституту правової допомоги, що регулює діяльність усіх суб'єктів права з надання правової допомоги в Україні [4, с. 9].

Особливої значущості питанню права на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві додає зв'язок права на правову допомогу з принципом доступності правосуддя, що впливає з практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зокрема, Н.Б. Писаренко у своїй монографічній праці зазначає, що конвенційні вимоги доступу до правосуддя спрямовано на створення умов, за яких особа не матиме перешкод, щоб, зокрема, отримати правову допомогу, а у разі наявності підстав – безоплатну правову допомогу [5, с. 109–110].

Однак важливо зазначити: зважаючи на позицію ЄСПЛ щодо гарантування не теоретичних, а практично здійснених прав, під «правовою допомогою» має розумітися саме така допомога правника, яка буде дієвою та ефективною

в забезпеченні захисту прав, свобод та інтересів особи. Щодо цього С.В. Оверчук зазначає, що доцільно говорити саме про допомогу, а не про призначення, оскільки саме по собі воно ще не забезпечує ефективної допомоги, оскільки призначений адвокат може померти, серйозно захворіти, протягом тривалого періоду бути позбавлений можливості діяти або ухилитися від виконання своїх обов'язків [6, с. 3]. Так, із цього слідує, що існує необхідність саме активної участі адвоката як професійного правника в судовому процесі, зокрема в межах цивільного судочинства.

Беручи до уваги вищезазначене, вважаємо за необхідне розглянути доктринальні підходи до розуміння доступності правосуддя. Так, у процесі дослідження О.М. Овчаренко визначила, що доступність правосуддя розглядається як принцип судової влади, сутність якого полягає у відсутності фактичних і юридичних перешкод для звернення зацікавлених осіб до суду за захистом своїх прав, зазначивши, що цінність доступності правосуддя полягає не тільки в інституційній наявності суду, а й у можливості скористатись перевагами на момент звернення до суду та в процесі розгляду справи [7, с. 179–180]. Аналізуючи процес формування позитивного ставлення до судової влади, О.О. Овсяннікова окреслила одним із чинників доступності правосуддя як зобов'язання держави забезпечувати право кожної людини на доступ до ефективних та справедливих послуг у сфері юстиції та правосуддя, що надаються одночасно [8, с. 51].

На нашу думку, не буде зайвим звернути увагу на окремі аспекти доступності правосуддя в розрізі практики Конституційного Суду України – КСУ). Так, КСУ у своїх рішеннях говорить про те, що суд не може відмовити в правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод [9]; відмова суду в прийнятті позовних заяв, скарг, оформлених відповідно до процесуального закону, є порушенням права на судовий захист [10]; гарантування Конституцією України кожному права на доступ до суду з метою оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень є вимогою принципу верховенства права [11]; ефективний доступ до суду включає право на те, щоб рішення суду було виконане без невиправданих затримок [12].

Таким чином, логічно доповнюючи наведені позиції науковців та виходячи з рішень КСУ, зазначимо, що доступність правосуддя варто розглядати у світлі матеріального та процесуального підходів. По-перше, доступність правосуддя є фундаментальним правом особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства) на захист свого порушеного права чи інтересу із забезпеченням реальної можливості її звернення до судових органів влади. По-друге, це є важливою засадою здійснення судочинства, зокрема в цивільних справах, оскільки вона є підставою для належного виникнення самого процесу вирішення питання про захист прав суб'єктів в органах судової влади [13, с. 58].

Учасники цивільної справи, відповідно до статті 15 Цивільного процесуального кодексу України, наділені правом користуватися правничою допомогою, зокрема безоплатною, що здійснюється виключно адвокатом, крім випадків, установлених законом [14]. Слід зауважити, що залучення професійного представника не є обов'язковим. Учасники справи самі можуть вирішувати, чи потребують вони допомоги адвоката для найбільш повного та ефективного захисту своїх прав та інтересів у суді, чи будуть представляти себе самостійно, що цілком відповідає диспозитивності як одній із основоположних засад цивільного судочинства.

Повноцінна реалізація та втілення принципу змагальності та рівноправності сторін можлива лише у тому

разі, коли сторони діють через адвоката. Так, В. Заботін зауважував, що в основу моделі цивільного судочинства, яка забезпечує доступність правосуддя, має закладатися не лише змагальність, а й рівноправність сторін у процесі, тобто змагання як засада судового розгляду можливе тільки між рівними особами (сторонами), тому жодна зі сторін не повинна мати вагомих процесуальних переваг над своїм опонентом [15, с. 9].

Наведена позиція знаходить відображення й у практиці ЄСПЛ. Наприклад, у справі «Ейрі проти Ірландії» розглядалося питання про те, чи було порушено право заявниці на звернення до суду у зв'язку з тим, що через фінансову неможливість найняти для представництва своїх інтересів адвоката вона була вимушена представляти себе самотійно, незважаючи на значну складність справи. У своєму рішенні ЄСПЛ наголошував, що право доступності правосуддя має бути не теоретичним чи нереальним, а таким, що має фактичну силу і може бути здійснене на практиці. З огляду на це, ЄСПЛ дійшов висновку, що складність процедури ініціювання судового провадження, розгляд складних питань права й емоційне напруження у зв'язку із сімейним характером спору призвели до того, що заявниця не мала можливості представити себе у суді належним чином та ефективно без допомоги адвоката, а тому їй не було забезпечено реального права на справедливий суд [16].

Продовжуючи розглядати питання доцільності особистого представництва своїх інтересів, слід зазначити: навіть якщо особа вважає себе досвідченою в питаннях права або сама є правником, це не має виступати перешкодою для її звернення за професійною правничою допомогою до адвоката. Так, у справі «Веренцов проти України» суд під час розгляду справи відхилив клопотання заявника щодо представництва його інтересів адвокатом на тій підставі, що заявник сам був правозахисником, а отже, міг захищати себе самотійно. ЄСПЛ щодо цього зазначає, що не кожен правозахисник є адвокатом, а якщо і є, то це не означає, що заявник не був вразливим або не потребував підтримки у своєму процесуальному становищі. Тому якщо особа вважає, що вона потребує правничої допомоги і національне законодавство гарантує їй право на захисника незалежно від її власної обізнаності в юридичних питаннях, відмова національних органів задовольнити її клопотання про представництво є незаконною та свавільною [17].

Окрім вищеванеданого, важливість професійного представництва інтересів особи у цивільній справі адвокатом додатково зумовлюється тим, що відповідно до принципу диспозитивності цивільного судочинства суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до закону, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи [14]. З огляду на це, на учасників справи покладається відповідальність за належне оформлення процесуальних документів, повне і точне формування позовних вимог, збирання доказової бази, яка відповідатиме вимогам закону та підтверджуватиме ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень, а у разі неналежної підготовки – учасники зазнаватимуть негативних процесуальних наслідків.

За таких умов представництво інтересів особи в цивільному провадженні адвокатом (як особою з досвідом у сфері права та високим рівнем юридичної кваліфікації) є гарантією дотримання базових законодавчих вимог, а отже, дозволяє забезпечити ефективну доступність правосуддя. ЄСПЛ у справі «Молдавська проти України» вказує, що вимога, згідно із якою апелянт має бути представлений кваліфікованим правником перед судом касаційної інстанції, як, наприклад, вимога, що застосовується в цій справі, не може розглядатися як така, що суперечить статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), і навіть більш широке обмеження вільного вибору представника, що звужує його

лише до адвоката перед усіма судами, само по собі не може порушити питання за статтею 6 Конвенції, оскільки для забезпечення ефективного захисту особи можуть вимагатися конкретні юридичні кваліфікації [18].

Значення належної професійної підготовки адвоката, зокрема для участі як представника у межах цивільного процесу, важко переоцінити. Професійна підготовка останнього сприяє реалізації доступності правосуддя для всіх учасників цивільної справи, насамперед для клієнта, який звернувся до адвоката, підвищує ефективність та якість процесуального представництва, дозволяє реалізовувати цивільні процесуальні права та обов'язки у розумний строк, що, беззаперечно, позитивно впливає на втілення первинного завдання цивільного судочинства – справедливого судового розгляду.

Вимоги до професійного рівня адвокатів постійно зростають. Це відбувається і через зростання конкуренції на ринку, і через дуже динамічні зміни до законодавства, і через судову реформу, яка ставить адвокатів у нові умови роботи в судах та системі органів правосуддя загалом [19].

Указом Президента України від 20 травня 2015 року «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» закріплювалися напрями вдосконалення інституту адвокатури, зокрема у напрямі сприяння підвищенню професійного рівня підготовки адвокатів [20]. У подальшому цей указ утратив чинність на підставі затвердження нового Указу Президента України від 11 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки», проте окремі положення попередньої стратегії знайшли своє відображення, зокрема: розширення можливостей доступу до державних реєстрів та баз даних при здійсненні адвокатської діяльності; перегляд вимог щодо набуття права на зайняття адвокатською діяльністю, запровадження прозорої процедури проведення єдиного кваліфікаційного іспиту, стажування кандидатів; удосконалення професійних стандартів діяльності адвоката [21]. Зазначений факт свідчить про те, що питання належної професійної підготовки адвокатів залишається актуальним та вкрай значущим, а також підкреслює необхідність наближення стандартів надання правничої допомоги до високого рівня, що сприяв би реалізації верховенства права в Україні повною мірою.

Право на професійну правничу допомогу складається з декількох складників, одним із яких є «професіоналізм». З огляду на це, виникає потреба у визначенні сутності та змісту такої категорії у її взаємозв'язку з адвокатською діяльністю. Так, М.В. Шпак на монографічному рівні визначив, що під професіоналізмом адвокатської діяльності в цивільному процесі варто розуміти закріплену на нормативному рівні основоположну засаду цивільного судочинства, завдяки якій регулюються правовідносини у сфері процесуального представництва адвоката в цивільному процесі, що відображає ставлення адвоката до сумлінного виконання покладених на нього обов'язків під час надання кваліфікованої правової допомоги при вирішенні цивільної справи, недотримання яких стає причиною притягнення адвоката до юридичної відповідальності, встановленої законом [22, с. 71].

Аналізуючи право на професійну правничу допомогу в розрізі доступності правосуддя, варто звернути увагу на положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яким встановлено вимоги до особи, яка має бажання стати адвокатом. Проаналізуємо деякі з них.

Так, закріплену профільним законом про адвокатуру вимогу щодо наявності в особи «повної вищої юридичної освіти» [3], яка не узгоджується із Законом України «Про вищу освіту», оскільки останній не оперує поняттям «повної» вищої освіти [23], на нашу думку, не варто розглядати лише як формальну вимогу щодо наявності документа, який посвідчує здобуття відповідного освітнього

рівня, не менш важливою має бути увага до змісту самої юридичної освіти, що має бути пріоритетом держави в підготовці юристів, зокрема й адвокатів, які в подальшому здійснюватимуть представництво в цивільних справах. Так, відповідно до Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/REC (2019) 5 від 16 жовтня 2019 року «Про систему Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в університетській освіті та професійній підготовці» державам-членам Ради Європи рекомендовано переконатися в тому, що університетська освіта та професійна підготовка щодо системи Конвенції відповідає принципам розвитку, забезпечити, щоб студентам юридичних факультетів та, якщо це доречно, у інших відповідних сферах навчання, зокрема в науці, пропонувалася освіта з основних елементів системи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод тощо [24].

Своєрідною новелою профільного закону про адвокатуру стала вимога про володіння державною мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Зокрема, адвокати належать до тієї категорії осіб, які повинні володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків [25]. У поєднанні з принципом державної мови цивільного судочинства [14] така вимога до професійного рівня володіння державною мовою сприяє ефективному судовому розгляду цивільних справ.

Розмірковуючи над тим, що рівень професійної підготовки адвоката для участі в цивільних справах може розглядатися як своєрідний процесуальний фільтр (перешкода), особливою значення набуває положення пункту 4 частини 1 статті 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо обов'язку адвоката підвищувати свій професійний рівень [13, с. 59]. Подібну норму містять і Правила адвокатської етики [26], що, звертаючи увагу на високу значущість та складність професійних обов'язків адвоката, вимагають від нього високого рівня професійної підготовки, ґрунтовного знання чинного законодавства та практики його застосування. Так, М.В. Шпак звертає увагу на те, що професіоналізму адвокатської діяльності в цивільному процесі характерна глибока юридична обізнаність адвоката в питаннях застосування норм цивільного процесуального права судами та міжнародними судовими установами, юрисдикція яких визнана Україною; достатнє володіння інструментарієм правозастосування цивільного процесуального законодавства, тощо [22, с. 71–72].

Продовжуючи дослідження окресленої проблематики, вважаємо, що у контексті фактичної реалізації доступності правосуддя варто звернути увагу на роль інституту безоплатної правової допомоги, адже нестабільна економічна ситуація та фінансова нерівність є одними з найпоширеніших процесуальних фільтрів (перешкод) для забезпечення справедливості судового розгляду. Так, Н.Ю. Сакара у своїй монографії обґрунтовує «право бідності» як механізм надання пільг у сплаті судових витрат, а також стверджує, що питання про визнання за особою «права бідності» доцільно зараховувати до компетенції спеціально створених органів правової допомоги, які повинні оцінювати такі два критерії, як фінансовий, тобто майнове становище особи, та «обґрунтованості вимог» особи, з якими вона бажає звернутися до суду [27, с. 218].

Що стосується обсягу реалізації права на безоплатну правову допомогу у цивільному судочинстві, то таке право не є абсолютним, адже до нього можуть бути застосовані обґрунтовані обмеження в тій мірі, у якій такі обмеження не будуть порушувати сутність самого права. Це є беззаперечною дискрецією держави самостійно встановлювати обставини і коло осіб, які матимуть змогу отримати правничу допомогу за рахунок бюджетних коштів.

Регулювання процедури надання безоплатної правової допомоги в Україні здійснюється відповідним Законом

України «Про безоплатну правову допомогу», який визначає її як надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. Законодавець підкреслює, що право на отримання безоплатної правової допомоги в повному обсязі гарантується Конституцією України, належить як громадянам України, так і іноземцям, особам без громадянства, біженцям і спрямоване на захист особливо вразливих груп населення [28].

Представництво інтересів осіб у цивільному судочинстві здійснюється у рамках безоплатної вторинної правової допомоги (далі – БВПД) адвокатами, які надають БВПД на постійній основі за контрактом із Центром із надання безоплатної вторинної правової допомоги, а також на тимчасовій основі на підставі договору адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають БВПД. Відбір адвокатів, які залучаються для надання БВПД, проводиться на конкурсній основі з урахуванням, зокрема, стажу адвокатської діяльності, наявності або відсутності застосування до адвоката дисциплінарних стягнень, а також мотивації до надання безоплатної правової допомоги [29].

На адвокатів у системі БВПД поширюються всі права та обов'язки, встановлені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правила адвокатської етики, а також інші нормативно-правові акти, що регулюють сферу професійної діяльності адвокатів. Одним з обов'язків, що покладається на адвокатів безпосередньо при залученні до БВПД, є надання такої допомоги якісно, в необхідному обсязі та у визначені договором строки.

Належна якість та ефективність БВПД гарантується як статусом суб'єкта надання такої допомоги, яким є адвокат, так і встановленою в законодавстві низкою додаткових умов, покликаних забезпечити високий рівень наданої допомоги. Так, під час призначення адвоката для надання правничої допомоги у цивільному провадженні враховуються його спеціалізація, досвід роботи, навантаження та складність справ, у яких адвокат бере участь [28]. У такий спосіб забезпечується дотримання таких принципів адвокатської етики, як компетентність та добросовісність, відповідно до яких адвокат не має надавати правову допомогу з питань, які не охоплюються сферою його спеціалізації і явно не відповідають рівню його компетенції [26].

Слід зазначити, що оцінка якості надання БВПД в Україні має комплексний характер і полягає не тільки у розробці і втіленні відповідних стандартів якості, а й у системному моніторингу їх дотримання, а також отриманні зворотного зв'язку від клієнтів і дослідженні рівня їх задоволеності отриманою правничою допомогою.

У сфері стандартизації професійної правничої допомоги основними нормативно-правовими актами є затверджені наказом Міністерства юстиції України Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги в цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі [30], а також Порядок надання безоплатної правової допомоги працівниками місцевих центрів із надання безоплатної вторинної правової допомоги [31]. Наведені акти встановлюють загальний алгоритм дій адвоката під час підготовки документів, узгодження правової позиції та представництва інтересів клієнта на кожній стадії цивільного процесу.

Стандарти рекомендують адвокатам уживати тих чи інших процесуальних заходів залежно від обставин справи, посилаючись на відповідне законодавство, а також зазначають вид матеріалів адвокатського досвіду, у якому адвокат може зафіксувати дотримання стандарту її забезпечити себе від безпідставних нарікань на виконану ним роботу. Велика увага приділяється пріоритизації інтересів клієнта, на що спрямовані рекомендації

своєчасно інформувати клієнта про стан розгляду справи, детально роз'яснювати порядок і наслідки здійснення або нездійснення певних процесуальних дій, з'ясувати і письмово фіксувати згоду клієнта на вчинення окремих процесуальних дій, які можуть мати неоднозначні процесуальні наслідки або призводити до фінансових витрат.

Контроль за дотриманням стандартів здійснює Комісія з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги [32], що є постійним колегіальним органом, який утворюється регіональними Радами адвокатів із числа адвокатів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років.

Варто зазначити, що контроль та оцінювання якості безоплатної правової допомоги здійснюється не тільки на рівні органів адвокатського самоврядування: ще одним моніторинговим органом у цій сфері є Комісія з експертної правничої оцінки надання безоплатної правової допомоги працівниками центрів із надання БВПД [33] (далі – КЕПО), утворена наказом Координаційного центру з надання правової допомоги, який є державною установою і належить до сфери управління Мініюсту.

Діяльність КЕПО засновується на впровадженні такого інструмента забезпечення якості безоплатної правової допомоги, як «peer review», який працює за принципом «рівний перевіряє рівного». По суті, «peer review» є експертною оцінкою, що використовується в наукових дослідженнях, і передбачає створення системи, в якій незалежні досвідчені експерти практикують оцінку якості роботи інших професіоналів на основі певних критеріїв та визначених рівнів ефективності, що узгоджені в професійній спільноті [34].

Однак не можна оминати увагою занепокоєння, висловлені щодо діяльності КЕПО Радою адвокатів України, яка вважає, що рецензування якості надання правової допомоги адвокатом комісією, склад якої затверджується Міністерством юстиції України за поданням Координаційного центру з надання правової допомоги, суперечить основоположному принципу незалежності адвокатури від державних органів влади, закладеному в Конституції України, міжнародному та національному законодавству, що регламентують діяльність адвокатів та органів адвокатського самоврядування [35].

Насамкінець, у процесі оцінювання якості надання безоплатної правової допомоги можуть брати участь і самі клієнти через участь у зовнішніх та внутрішніх опитуваннях щодо рівня задоволеності отриманою безоплатною правовою допомогою. Одним із видів таких досліджень є процедура «Тамний клієнт», що здійснюється Координаційним центром із надання правової допомоги з метою з'ясувати рівень задоволеності клієнтів від отриманих у центрах із надання БВПД послуг, їх доступність, повноту та зрозумілість, а також увічливість спілкування працівників центру [36].

Висновки. Отже, питання забезпечення права на професійну правничу допомогу як елемент доступності правосуддя у справах, які розглядаються у порядку цивільного судочинства, є актуальною та значущою проблематикою сучасної правової науки. Професійну правничу допомогу варто розглядати як фундаментальну засаду цивільного судочинства та складник загального інституту правової допомоги, під яким розуміється представництво та інші види правової допомоги у цивільному провадженні, що надаються адвокатом як особою з досвідом у сфері права та високим рівнем правової підготовки, яка є гарантією втілення змагальності та рівності сторін, а отже, дозволяє забезпечити доступність правосуддя. Окремо, на нашу думку, варто підкреслити необхідність комплексного реформування суб'єктами правотворчості вищої юридичної освіти як пріоритету держави у підготовці адвокатів, які здійснюють професійне представництво у цивільних справах, створивши єдиний національний стандарт підготовки для бакалаврського та магістерського освітнього рівнів юридичної освіти. Щодо практики реалізації права на професійну правничу допомогу, то вважаємо доцільним збільшення кількості адвокатів у системі безоплатної правової допомоги, оскільки якісна правнича допомога з дотриманням принципу спеціалізації можлива лише за умови наявності достатньої кількості адвокатів у кожному регіоні України. Стосовно перспективи подальших розвідок у цьому напрямі, на нашу думку, вбачається за необхідне дослідити інститут підвищення кваліфікаційного рівня підготовки адвоката до участі в цивільних справах та міжнародні й національні стандарти, які висуваються до нього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хартія основних прав Європейського Союзу : Міжнародний документ від 7 груд. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 23.10.2021).
2. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 23.10.2021).
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закону України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 23.10.2021).
4. Вільчик Т.Б. *Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України* : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2016. 42 с.
5. Писаренко Н.Б. *Засади адміністративного судочинства (сучасний український контекст)* : монографія. Харків : Право, 2019. 248 с.
6. Оверчук С.В. Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Сер. *Право*. 2016. Вип. 1(13). С. 1–43.
7. Овчаренко О.М. *Доступність правосуддя та гарантії його реалізації* : монографія. Харків : Право, 2008. 304 с.
8. Овсяннікова О.О. *Доступність правосуддя як чинник, що впливає на формування громадської думки щодо судової влади. Право і суспільство*. 2018. Вип. 4. С. 48–54.
9. Справа за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) : рішення Конституційного Суду України від 25 груд. 1997 р. № 9-рп/1997. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/9-zp.rtf> (дата звернення: 23.10.2021).
10. Справа за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду) : рішення Конституційного Суду України від 27 січ. 2010 р. № 3-рп/2010. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/3-rp/2010.doc> (дата звернення: 23.10.2021).
11. Справа за конституційними скаргами Карякіна Едуарда Сергійовича, товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий дім «Еко-вулліа Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини першої статті 79 Закону України «Про банки і банківську діяльність» : рішення Конституційного Суду України від 24 черв. 2020 р. № 6-р(II)/2020. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_p2_2020.pdf (дата звернення: 23.10.2021).
12. Справа за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II

«Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»: рішення Конституційного Суду України від 28 серп. 2020 р. № 10-р/2020. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2020.pdf (дата звернення: 23.10.2021).

13. Пазій С.А. Проблема доступності правосуддя у справах, які розглядаються у порядку цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право. Сер. Цивільне право і процес*. 2020. Вип. 6. С. 56–60.

14. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 бер. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 23.10.2021).

15. Заботін В. Право на правову допомогу як мінімальний стандарт доступності цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право. Сер. Цивільне право і процес*. 2017. Вип. 4. С. 8–12.

16. «Ейрі проти Ірландії»: рішення Європейського суду з прав людини від 9 жовт. 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332 (дата звернення: 23.10.2021).

17. «Веренцов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 11 квіт. 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945 (дата звернення: 23.10.2021).

18. «Молдавська проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 14 трав. 2019 р. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-moldavska-proti-ukraïni-tekst-rishennya> (дата звернення: 23.10.2021).

19. Рябенко П. Нові підходи до стажування: чому найважливіший етап доступу в адвокатську професію передбачає вищі вимоги. *Korrespondent.net*: вебсайт. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/events/4117625/?fbclid=IwAR0k6e6dwCdUjOEwYvBKaoTdPuqbg8rpgdmzLUnTZmkXzLldCaPwccH8OIY> (дата звернення: 23.10.2021).

20. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20 трав. 2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 23.10.2021).

21. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11 черв. 2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021> (дата звернення: 23.10.2021).

22. Шпак М.В. Професійне представництво адвоката у цивільному процесі: монографія. Харків: Право, 2020. 224 с.

23. Про вищу освіту: Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 23.10.2021).

24. Рекомендація CM/REC (2019) 5 Комітету Міністрів державам-членам про систему Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в університетській освіті та професійній підготовці. URL: <https://www.echr.com.ua/document/rekomendaciya-cm-rec-20195-16-10-2019> (дата звернення: 23.10.2021).

25. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квіт. 2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 23.10.2021).

26. Правила адвокатської етики: Правила від 9 черв. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 23.10.2021).

27. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. 256 с.

28. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 23.10.2021).

29. Про затвердження Порядку і умов проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються для надання безоплатної вторинної правової допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 груд. 2011 р. № 1362. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1362-2011-p> (дата звернення: 23.10.2021).

30. Про затвердження Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі: Наказ Міністерства юстиції України від 21 груд. 2017 р. № 4125/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1554-17> (дата звернення: 23.10.2021).

31. Порядок надання безоплатної правової допомоги працівниками місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги: наказ Міністерства юстиції України від 28 січ. 2019 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002419-19> (дата звернення: 23.10.2021).

32. Положення про комісію з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги: наказ Міністерства юстиції України від 15 груд. 2017 р. № 281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr281871-17> (дата звернення: 23.10.2021).

33. Про Комісію з експертного правничого оцінювання якості надання безоплатної правової допомоги працівниками місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги: наказ Міністерства юстиції України від 7 серп. 2020 р. № 18. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/pro-komisiiu-z-ekspertnoho-pravnychoho-otsiniuvannia-yakosti-nadannia-bezoplatnoi-pravovoi-dopomohy-pratsivnykamy-mistsevykh-tsentriv-z-nadannia-bezoplatnoi-vtorynnoi-pravovoi-dopomohy.pdf> (дата звернення: 23.10.2021).

34. Сверба Ю., Гавриленко С., Навроцька Ю. Peer Review: крок за кроком до якості безоплатної правової допомоги. *Юридична Газета online*: вебсайт. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/peer-review-krok-za-krokom-do-yakosti-bezoplatnoi-pravovoyi-dopomogi.html> (дата звернення: 23.10.2021).

35. Щодо звернень до Президента України, Голови Верховної Ради, Голови Комітету Верховної ради України з питань правової політики, Прем'єр-Міністру України, Міністра юстиції України про повернення проектів Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги та підвищення якості її надання», зареєстрованого 19.02.2021 року за №5107 та зареєстрованого 09.03.2021 року за №5107-1 на доопрацювання або їх відкликання (відхилення): рішення Національної асоціації адвокатів України від 31 бер. 2021 р. № 33. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2021-03-31-r-shennya-gau-33_60816feb1345d.pdf (дата звернення: 23.10.2021).

36. Станьте таємним клієнтом. *Безоплатна правова допомога*: вебсайт. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/kliyamtam/stante-tayemnym-kliyamtom> (дата звернення: 23.10.2021).